

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ
ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ
ՓՈԽՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1918-1920թթ.

Բացառիկ ծանր պայմաններում տեղծված Հայաստանի Հանրապետությունում տեղական ինքնակառավարման համակարգը ներդրվեց աստիճանաբար: Նախ՝ 1919թ. տեղծվեցին տեղական ինքավարության քաղաքային, ապա՝ 1920թ.՝ գավառային մարմինները: Հարկ է նշել, որ նախապես չհստակեցվեցին կենտրոնական և տեղական իշխանությունների իրավասության սահմանները: Այս հանգամանքը մեծապես խոչընդոտեց պետական կառավարման կայացումը: Ավելին, այն դարձավ ՀՀ քաղաքական համակարգի բնորոշ առանձնահատկություններից մեկը: Հանրապետության գոյության ամբողջ ընթացքում պետական կենտրոնական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների պայքարն իրավասության սահմանների համար չթուլացավ՝ ստանալով տարբեր դրսևորումներ:

Թեև Հայաստանը հռչակվել էր պառլամենտական հանրապետություն, սակայն հանրապետության գոյության սկզբում պառլամենտը ձևավորվել էր ոչ քե ընտրությունների միջոցով, այլ Ազգային խորհրդի հիմքի վրա՝ կուսակցական համամասնության սկզբունքով: Հետևաբար հանրապետության առանձին շրջաններ, առավել ևս Ալեքսանդրապոլի գավառը, որը միայն 1918թ. դեկտեմբերին ազատագրվեց թուրքական զինակալումից, չունեին իրենց ներկայացուցիչը պառլամենտում: Այստեղ գործում էին թուրքերի ռազմակալման շրջանում ստեղծված քաղաքային խորհուրդն ու վարչությունը:¹ Այս երկու մարմինների միջև լուրջ հակասություններ էին առաջացել իրավասության սահմանների վերաբերյալ: Ընդ որում, սրանցից յուրաքանչյուրն իր հերթին մեղադրում էր մյուսին ժողովրդի կողմից ընտրված չլինելու համար: Հակասություններն առանձնապես սրվեցին հայ-վրացական պատերազմի շրջանում:

Թուրքերի հեռանալուց հետո նրանց կողմից սանձազերծված հայ-վրացական պատերազմն աղետալի կացություն էր ստեղծել Ալեքսանդրապոլի գավառում: 1918թ. դեկտեմբերի 30-ին Ալեքսանդրապոլի քաղաքային ինքնավարությունը, ՀՀ կառավարության նախագահ նախարարին ներկայացնելով հայ-վրացական պատերազմի հետևանքով Ալեքսանդրապոլի գավառի սովից մեռնող բնակչության վիճակը, տեղեկացնում է, որ Քաղաքային խորհրդի արտակարգ նիստը որոշել է դիմել կառավարությանը հետևյալ խնդրանքով. «Համարել ժամանակավրեպ և ծայրահեղ անցանկալի հայ-վրացական պատերազմը և փորձել հարցերը լուծել խաղաղ ճանապարհով: Դադարեցնել Ալեքսանդրապոլում պատասխանատու պետական պաշտոնյաների կողմից բռնի ձևով բնակչությունից հացի վերջին պաշարները խլելը և բնակչության մոբիլիզացիան»:² Ի պատասխան կառավարության հունվարի 4-ի այն որոշման, որ պատերազմ հայտարարելու հարցը վերաբերում է միայն պառլամենտին, Ալեքսանդրապոլի քաղաքապետի գրության մեջ նշվում է. «Քանի որ Ալեքսանդրապոլ քաղաքը և գավառը չունեն իրենց ներկայացուցիչը պառլամենտում, ապա ինքնավարությունը՝ որպես դեմոկրատիայի ներկայացուցիչ, իրավունք ունի արտահայտելու իր կարծիքը այնպիսի էական հարցի շուրջ, ինչպիսին պատերազմի հայտարարումն է: Քաղաքային Դումայի կարծիքը՝ որպես հասարակական կարծիքի արտահայտություն, լսվել է նույնիսկ միապե-

¹ Հայաստանի ազգային արխիվ /այստիհետ՝ ՀԱՄ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2711, ք. 3-4:

² Նույն տեղում, գ. 3003, ք. 3:

տական կարգերի ժամանակ, առավել ևս դեմոկրատական հասարակությունում նրանք չպետք է գրկված լինեն այդ իրավունքից: Մեր պատվամենտը իր ընտրության ձևով չի կարող լինել ժողովրդի կամքի իրական արտահայտիչը, որովհետև այն ընտրվել է Ազգային խորհրդի կողմից, որի կազմը պատահական է և ոչ թե դեմոկրատական ընտրությունների հետևանք: Լսելով կառավարության հունվարի 4-ի հաղորդումը՝ Դուման միաձայն որոշել է չհամաձայնվել այդ հաղորդմանը և միաժամանակ հայտնել կառավարությանը, որ արդարությունը պահանջում է Ալեքսանդրապոլի բնակչությանը հնարավորություն տալ ունենալու իր ներկայացուցիչը»:³

Թեև դաշնակցականները կարողանում են բացարձակ մեծամասնություն ապահովել նախ՝ 1919թ. մայիսի 4-ի Ալեքսանդրապոլի քաղաքային Դումայի, ապա՝ հունիսի 21-23-ին տեղի ունեցած Հայաստանի պատվամենտի ընտրություններում, այնուամենայնիվ իրավասության սահմանների համար կենտրոնական և տեղական իշխանության մարմինների պայքարը չի թուլանում: Ե՛իշտ է, 1919 թվականի մայիսի 28-ին Հայաստանի կառավարությունն ընդունում է գավառների ինքնավարության «ժամանակավոր օրենքը», սակայն ինքնավարության գործը չափազանց դանդաղ է զարգանում: Պատճառներից մեկն այն էր, որ «ժամանակավոր օրենքը» ռուսական տեղական ինքնավարության օրենքն էր, իսկ վերջինս թեև տեղական ինքնավարություններին լայն իրավունքներ էր տալիս, բայց պետական իշխանությանը վերապահում էր մույն գավառներում մնալ ֆունկցիաներով գործունեություն, որպես հետևանք՝ պետությունն ու ինքնավարությունը դառնում էին մրցակիցներ: Բնականաբար ինքնավարությունը չէր դիմանում այդ մրցակցությանը:

1919թ. հոկտեմբերին ՀՀ հանրային կրթության նախարարությանն ուղղված գրության մեջ Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ Հ. Մելքոնյանը, ի պատասխան Հայաստանի կառավարության ժողովրդական համալսարան բացելու առաջարկին⁴, գրում է, որ Քաղաքային ինքնավարության կարծիքով, համալսարանի ուղղակի վերահսկողությունը պետք է լինի քաղաքային ինքնավարության ձեռքում, քանի որ Քաղաքային ինքնավարությունը իրենից ներկայացնում է ավելի դեմոկրատական սկզբունքներով ընտրված հիմնարկություն, թե՛ իր կազմով և թե՛ այն խնդիրներով, որոնք դրված են ինքնավարության վրա:⁵

Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխը գտնում էր, որ քաղաքի զարգացման համար հնարավորություններ ստեղծելու նպատակով անհրաժեշտ է Ալեքսանդրապոլ տեղափոխել մի շարք պետական հաստատություններ և հիմնարկություններ: 1919 թվականի հոկտեմբերի 16-ին, երբ ՀՀ հանրային կրթության նախարարությունը դիմում է Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլխին՝ խնդրելով պարզել, թե հնարավոր է Ալեքսանդրապոլի ուսումնարանների շենքերում ժամանակավորապես տեղավորել համալսարանը, նպաստավոր պայմաններ ստեղծել համալսարանի գոյության համար,⁶ քաղաքագլուխը գրում է, որ ոչ միայն հնարավոր է, այլև անհրաժեշտ համալսարանը բացել Ալեքսանդրապոլում:⁷ Ավելին, նա առաջարկում է Ալեքսանդրապոլ տեղափոխել մի շարք այլ հաստատություններ ևս, ինչպես, օրինակ, փոստ-հեռագրատունը, նրկաթուղային, ջրային և գյուղատնտեսական վարչությունները: «Մեր առաջարկի ընդունման դեպքում, - գրում է նա, - շնչասպառ Երևանը կթեթևանա, և Ալեքսանդրապոլին կտրվի

³ ՀԱԱ, ֆ. 105, ց. 1, գ. 2996, ք. 1:

⁴ Նույն տեղում, գ. 2777, ք. 15:

⁵ Նույն տեղում, գ. 2779, ք. 4-5:

⁶ Նույն տեղում, գ. 2798, ք. 1:

⁷ Նույն տեղում, ք. 2:

առաջ գալու և զարգանալու հնարավորություն»:⁸ Իսկ երբ 1920թ. հունիսի 21-ին Նախարարների խորհուրդը որոշում է համալսարանը տեղափոխել Երևան, Ալեքսանդրապոլի քաղաքային խորհուրդը, նրա լիազոր ներկայացուցիչները, հանդես գալով դրա դեմ, հանրային կրթության մախարար Գ. Ղազարյանին ներկայացնում են մի զեկուցագիր, որում այդ քայլը համարում են վնասակար՝ գրելով. «Ամբողջ երկրի նյութերը քամել և խտացնել մի կետում, և գավառը արյունաքամ անել, համարում ենք մեծապես վնասակար հայրենիքի համար»:⁹

Տեղական ինքնակառավարման համակարգի կայացման և պետական իշխանության մարմինների հետ նրանց հարաբերությունների կարգավորման գործում կարևոր դեր ունեցավ 1920 թվականի հունվարին ստեղծված Հայաստանի քաղաքների միությունը: Միության մախսածեմողը Երևանի քաղաքագլուխ Մուսինյանն էր, որը 1919թ. նոյեմբերի 14-ին, նպատակ ունենալով ընդլայնել մունիցիպալ (տեղական ինքնակառավարման) գործունեության ծավալը, Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ Հայկ Մելքոնյանին ուղղված գրության մեջ առաջարկում է միավորել ուժերը, ընդհանուր բնույթ կրող հարցերի առթիվ մշակել ընդհանուր տեսակետ, համագործակցել, փոխադարձաբար օգնել միմյանց: «Քաղաքային խորհուրդներից ամեն մեկը առանձին առանձին գործելիս, - գրում է նա, - նոյնիսկ իր կազմի մեջ ունենալով անհրաժեշտ կարող մտատրական ուժեր, մեծ դժարությունների է հանդիպելու եւ հարուցում հարցերից շատերը մշակուելու են թերի կերպով կամ մնալու են առանց լուծում ստանալու: Բացի այդ, կարող է պատահել, որ մի հարցի առթիւ զանազան խորհուրդներ զանազան որոշումներ կայացնեն եւ նոյնիսկ այդ որոշումները կարող է լինեն հակադիր: Անհրաժեշտ է, որ ընդհանուր բնույթ կրող հարցերի առթիւ քաղաքային ինքնակառավարությունները ունենան մշակած ընդհանուր մունիցիպալ տեսակետ եւ մշակուած ծրագրերի գործադրութեան ժամանակ կապ հաստատուի համագործակցութիւն ստեղծելու եւ մեկ մեկու փոխադարձ օժանդակութիւն ցոյց տալու նպատակաւ»:¹⁰

Քաղաքների միության ստեղծման գաղափարը խրախուսվում էր նաև կառավարության կողմից: Հանրապետության վարչապետ Ա. Խատիսյանը, հանդես գալով քաղաքների միության առաջին նիստում, նշում է, որ սկսվել է մեր պետության երկրորդ՝ վերաշինության շրջանը, և կառավարությունը այս շրջանում պարտականությունների մի մասը հանձնելու է հասարակական կազմակերպություններին: Ընդգծելով, որ մենք ուժեղ ինքնակառավարություններ չենք ունեցել կյանքի բացառիկ պայմանների պատճառով, Խատիսյանն անհրաժեշտ է համարում զարգացնել և ամրապնդել տեղական ինքնակառավարությունները, որոնք ունեն գործելու ներքին մեծ ուժ և կենսունակություն: Քաղաքների միության առջև դրվում էին միայն տնտեսական խնդիրներ, մասնավորապես՝ պայքար տվի և թանկության դեմ, գաղթականներին ընդունելու, նրանց ապրելու հարմարություններ տալու, շինարարական գործ ձեռնարկելու, կապիտալը երկրում արդյունաբերող դարձնելու և այլն: Նախատեսվում էր աջակցել մասնավոր դրամատերերին, շինարարական գործունեությանը, պարենավորման գործի կազմակերպմանը: «Եթե կարողանանք իրագործել այս ծրագիրը, - ամփոփում է միտքը Ա. Խատիսյանը. - ապա ուրեմն մենք կարող կլինենք հանդես բերել մեր ժողովրդի ստեղծագործական ոյժը և ապացուցել, որ Հայաստանը՝ որպես անկախ պետություն, կենսունակ է ու կարող, իսկ այդ անելու ծանր հոգսը վիճակած է քաղաքների միությանը»:¹¹

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 105, գ. 1, գ. 2798, թ. 3:

⁹ Երևանի համալսարան, 1918-1920թթ, Վավերագրերի ժողովածու (Կազմողներ Հ. Մամիկոնյան, Ս. Միրզոյան), Եր., 1995, էջ 210: ՀԱԱ, ֆ. 207, գ. 1, գ. 337, թթ. 208-209:

¹⁰ ՀԱԱ, ֆ. 105, գ. 1, գ. 2842, թ. 1:

¹¹ «Հառաջ», 1920թ., Եր., 20 հունվար, թիվ 15:

Երկրի վերաշինությանը հասարակության ակտիվ մասնակցության և տեղական ինքնակառավարման համակարգի կայացման հաջորդ քայլը գավառային ինքնավարությունների ստեղծումն էր: Ալեքսանդրապոլի գավառային ինքնավարության ընտրությունները տեղի են ունենում 1920թ. փետրվարի 26-ին:¹² Սակայն գավառային ինքնավարությունը ևս կանգնում է իրավասության սահմանների հստակեցման խնդրի առաջ: Ալեքսանդրապոլի գավառային ինքնավարության երկրորդ նիստում վարչության նախագահ Հ.Չոլախյանը հայտարարում է, որ գավառային բոլոր հիմնարկությունները՝ վարչություն, դպրոց, պարենավորում, հիվանդանոց, դատարան, ամսանաբուժություն, խնամատարություն, սերմացուի և այլ գործեր, պետք է հանձնվեն գավառային ինքնավարությանը:¹³ Բայց, ինչպես երևում է Ալեքսանդրապոլի գավառային ինքնավարության վարչության նախագահի՝ ՀՀ խնամատարության և վերաշինության նախարարին ուղղված մարտի 23-ի գրությունից, այդ հարցը դեռևս լուծված չէր. «Հիմք ունենալով գաւառիս Զեմատույի վարչութեան նախագահի բանաւոր բանակցութիւնները՝ Մինիստրութեանը հետ,- նշված էր այդ գրության մեջ,-Վարչութիւնս խնդրում է կարգադրութիւն անել փոխանցելու Զեմատույին իրենց պաշտօնետութեամբ և համապատասխանող վարկերով ա)գաւառիս պարենատրման և խնամատարութեան գործը, բ) Ալեքսանդրապոլի բժշկա-սանիտարական գաւառային բաժինը, գ) վերաշինութեան հետ կապ ունեցող բոլոր ձեռնարկութիւնները»:¹⁴

Տեղական ինքնակառավարման մարմիններին զուգահեռ՝ նույն գործով շարունակում էին զբաղվել նախարարությունները: Այսպես, գաղթականների տեղափոխման գործով զբաղվում են և՛ տեղական ինքնակառավարման մարմինները, և՛ խնամատարության ու վերաշինության նախարարությունն իր լիազորների միջոցով: Ստեղծված երկիշխանության պայմաններում լուրջ հակասություններ էին առաջանում տեղական իշխանությունների և նախարարության լիազորների միջև: Մասնավորապես 1920թ. ապրիլին, Ալեքսանդրապոլից գաղթականներին Կարսի շրջան անդափոխելու ժամանակ, երբ Ալեքսանդրապոլի քաղաքային իշխանությունները փորձում էին ստորադասակարգի կարևոր համարվող գյուղերում տեղավորել ալեքսանդրապոլցիներին, խնամատարության նախարարության լիազոր ներկայացուցիչ Սմբատը, շահադիտական համարելով քաղաքագլխի այս քայլը, ընդդիմանում է:¹⁵ Ստեղծված երկվորյան պատճառով Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխ Հ. Մելքոնյանը հրաժարական է տալիս, իսկ հաջորդ քաղաքագլուխն առաջարկում է վերացնել այդ երկվորությունը:¹⁶

1920 թվականի ապրիլի 7-ին ՀՀ խորհրդարանի անդամ Սահակ Թորոսյանը հանդես է գալիս պետական որոշ հաստատությունների, մասնավորապես դպրոցական, խնամատարական, պարենավորման, հողային, ջրաբաշխական և ճանապարհների հաղորդակցության պետական գործերը գավառներում գավառական համայնական ինքնավարություններին հանձնելու վերաբերյալ օրենսդրական նախաձեռնությանը:¹⁷

Սակայն մայիսյան դեպքերից հետո է միայն կառավարությունն այս ուղղությամբ որոշակի քայլեր անում՝ 1920թ. հունիսի 5-ին ընդունելով օրենք, որով նախարարությունների որոշ իրավասություններ փոխանցվում են գավառային ինքնավարություններին:¹⁸ Իսկ քիչ ավելի ուշ, տեղական ինքնակառավարման արդյունավետ կազ-

¹² «Հատաջ», 1920թ., Եր., 27 փետրվարի, ք.43:

¹³ Նույն տեղում, ք. 43:

¹⁴ ՀԱԱ. ֆ. 205, ց. 1, գ. 801, մաս 2, ք. 134:

¹⁵ Արևմտահայ գաղթականությունը Ալեքսանդրապոլի գավառում 1914-1922թթ. փաստաթղթերի հավաքածու, կազմող՝ Կ. Ալեքսանյան, Եր., 2012, էջ.322: ՀԱԱ, ֆ.205, ց.1, գ.801, ք. 109:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ. 339, ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 801, 2-րդ մաս, ք. 172:

¹⁷ ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց.1, գ.157, ք. 4:

¹⁸ Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի օրենքները, Եր., 1998, էջ 326-327:

մակերպման նպատակով իրականացվում է գավառների խոշորացում, ստեղծվում են նահանգներ՝ արտակարգ լիազորություններով օժտված նահանգապետների գլխավորությամբ:¹⁹ Թեև վարչական այս բաժանումը միտված էր տեղական ինքնակառավարման համակարգի զարգացմանը, սակայն լուրջ դժգոհություններ է առաջացնում տարբեր շրջաններում, մասնավորապես Թալինում և Կարսում:²⁰

Ալեքսանդրապոլում լուրջ դժգոհությունների տեղիք է տալիս նաև այն հանգամանքը, որ տարածքային կենտրոնական մարմինը, ի դեմս Շիրակի նահանգապետի, սկսում է առաջնորդվել կուսակցական շահերով: «Աշխատելով բարձրացնել կուսակցությունը՝ ակամայ խորտակում են պետականության հիմունքները», գրում է Շիրակի նահանգապետ Կարո Սատունու իրավախորհրդատու Գևորգ Խոյեցյանը՝ նահանգի դրության վերաբերյալ նահանգապետին ուղղված գրության մեջ:²¹

Եվ, ի վերջո, հստակ չէր նաև իրավասությունների սահմանը տարածքային կենտրոնական և տեղական պետական մարմինների միջև: Նույն Գևորգ Խոյեցյանը վերը նշված զեկուցման մեջ այս առթիվ գրում է. «Նահանգապետը տեղում հանդիսանում է միակ ներկայացուցիչը կառավարության, իր մեջ է ամփոփում իշխանության ամբողջականությունը, նրան են ենթարկվում նահանգում գործող բոլոր հիմնարկություններն ու վարչությունները, բացի զուտ զորական ու դատաստանական, որոնք սակայն օժանդակիչ են քաղաքացիական իշխանության, որն իր հերթին նրանց վրայ է յեմում իրաւակարգի պահպանման գործում: Մինչդեռ մեզ մօտ միանգամայն ինքնիշխան են եւ Ֆինանսների, եւ Երկրագործության, եւ Աշխատանքի, եւ միւս նախարարությունների ներկայացուցիչները: Նրանցից ամեն մեկն ունի իր սեփական քաղաքականությունն ու գործելակերպը, որով ստեղծում են մի աններդաշնակ, քառասյին դրություն, խախտում միօրինակարգ հանրապետության զանազան մասերում, եւ շատ անգամ իրենց ձախող ընթացքով ջղայնացնում հասարակությանը ու դժգոհություն առաջացնում կառավարության ու տիրող կարգերի դեմ:

Բազմիշխանությունն է տիրում նաև նահանգապետին ենթակայ վարչական օրգանների մեջ, նրանցից ոչ մեկը չի ճանաչում իր պարտականությունների ու իրաւունքների սահմանը, իրաւասությունների ընդհանուր շփոթ է տիրում: Նահանգական, գաւառական, քաղաքային միլիցիաներ, պարէտ, երկաթուղու միլիցապետ, տեսուչ, միլիցիայի եւ այլն, եւ այլն, սրանցից ամեն մեկը յաճախ ձեռնամուխ է լինում միւսի իրաւասության ենթակայ խնդիրների, շատ անգամ էլ զանց ամում իրենը: Անհրաժեշտ է վերջ տալ այս շփոթին եւ ճշգրտօրէն գծել իւրաքանչիւրի պարտականությունների եւ իրաւունքի շրջանակը»:²² Մասնավորապես կենտրոնական և տարածքային պետական իշխանությունների անհամաձայնեցված գործողությունները, իրավունքների և պարտականությունների խառնաշփոթը թույլ չեն տալիս արդյունավետ օգտագործել Պարսկաստան հեռացող թուրքերի ունեցվածքը տնօրինելու հնարավորությունը:

Հայաստանի կառավարության և Կարսի պարսկական հյուպատոսի միջև պայմանավորվածության համաձայն՝ 1920թ. հունիս-հուլիսին Ալեքսանդրապոլի գավառից Ադրբայջանի 10 հազար թուրքեր, անցնելու էին Պարսկաստան: Սրանք իրենց ունեցած հազարավոր անասունները վաճառում են մասնավոր անձանց: Գյուղատնտեսության նախարարությունը այս մեծաքանակ տավարը գնելու և ժողովրդական տնտե-

¹⁹ «Շիրակի աշխատավոր», Ալեքսանդրապոլ, 1920, թիվ 25:

²⁰ Տես ՀԱՍ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 533, թ. 2:

²¹ ՀԱՍ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 49, թ. 88-93: Կ. Ալեքսանյան, Ալեքսանդրապոլի գաւառը 1920-ի թուրք-հայկական պատերազմի նախօրեակին, Հայկազեան Հայագիտական հանդէս, ԼԲ Հատոր, Պեյքուք, 2012, էջ 389:

²² ՀԱՍ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 49, թ. 88-93: Կ. Ալեքսանյան, նշվ. աշխ., էջ 388:

ստթյան զարգացման համար օգտագործելու նպատակով Ս.Կամսարականի նախագահությամբ կազմում է հատուկ հանձնաժողով և միաժամանակ դիմում ՆԳՆ օգնական Քրմոյանին՝ խնդրելով, որ կարգադրություն անի միլիցիային արգելելու տավարի վաճառքը առանձին մարդկանց կողմից: Սակայն հաջորդ օրը, երբ հանձնաժողովը գնում է թուրքերի մոտ գնումներ անելու, տեսնում է, որ միլիցիայի պետը ոչ միայն չի արգելում չարաշահումները, այլև մերժում է հանձնաժողովին օգնել: Եվ դեռ ավելին, հենց հանձնաժողովի աչքի առաջ «զանազան մութ տարրեր» միլիցիայի թույլտվությամբ կամ մասնակցությամբ գնում են անատումները: Հուլիսի 25-ին ՆԳՆ-ի օգնականը վարչապետին խնդրում է անմիջապես կարգադրություն անել հավաքված տավարի մասին, որովհետև բազմաթիվ դիմումներ են լինում այդ տավարն իրենց տրամադրելու:²³

Շիրակի նահանգապետն իր հերթին, չունենալով ոչ մի գրավոր հրաման և կարգադրություն, իր նախաձեռնությամբ կազմակերպում է Ալեքսանդրապոլի անցնող թուրքերի խուզարկում՝ նրանցից գրավելով բազմաթիվ ապրանքներ, որը, ըստ պայմանավորվածության, նրանք կառող էին իրենց հետ տանել: Եվ երբ ՆԳՆ օգնական Ս. Թորոսյանի հրահանգով հուլիսի 16-ին այստեղ է գալիս Զոհրաբյանը և պահանջում դադարեցնել խուզարկությունը, գավառական միլիցիայեանը և Սասունցի Մուշեղը, պատճառաբանելով, որ գրավոր հրաման չկա, չեն դադարեցնում այն: Պառլամենտի անդամ Ա.Տիր-Միքայելյանը, տեղեկացնելով այս մասին ՆԳՆ օգնական Ս. Թորոսյանին, խնդրում է գրավոր կարգադրություն հետագա գործողությունների մասին: Եվ միայն հուլիսի 20-ին ՆԳՆ-ի օգնականը Ալեքսանդրապոլի նահանգապետին գրում է. «Պարսկաստան մեկնող գաղթականների մաքսային հատկացումները վերցնող դուք չեք: Ըստ պայմանագրի՝ այդ պիտի լինի հանրապետության սահմանի վրա և ֆինանսների նախարարության միջոցով: Դուք կատարել եք ապօրինի գործողություն և այդ ապրանքները ողորկելու եք Երևան՝ ֆինանսների նախարարություն»:²⁴

Չնայած պետական կառավարման համակարգի կայացմանն ուղղված քայլերին՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական իշխանության և Ալեքսանդրապոլի տարածքային պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները չկարողացան հանդես գալ որպես մեկ ամբողջական մարմին՝ ընդհանուր պետական շահերով: Իրավասությունների համար պայքարը, հատվածական և կուսակցական մտեցումը, պետական շահի բացակայությունը արգելակեցին երկրի համաչափ զարգացումը, թուլացրին պաշտպանունակությունը:

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ РА И ОРГАНОВ САМОУПРАВЛЕНИЯ АЛЕКСАНДРАПОЛЯ В 1918-1920 гг.

Резюме

К. Алексанян

Статья посвящена внедрению системы самоуправления в Республике Армения. Представлены взаимоотношения органов власти центрального и Александропольского самоуправления. Исследование материалов показывает, что борьба за правомочность становилась одной из особенностей политической системы РА. Она стала значительным препятствием в становлении системы государственного управления и для развития страны вообще.

²³ ՀԱՍ, ֆ. 201, ց. 1, գ. 157, ք. 32:

²⁴ Լույս տեղում, ք. 81: